

TÜRK BASININDA GİRİT'İN YUNANİSTAN'A KATILMASI

(1908-1913)

A.Nükhet ADIYEKE

Tarihin en eski devirlerinden beri Girit Adası önemli bir yerleşim merkezidir¹. Eski dünyanın merkezi olan Akdeniz'de çok önemli bir stratejik noktada olan Girit Adası, Roma ve daha sonra Bizans topraklarına katıldı. VII. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de Araplar'ın fetihçi bir güç olarak ortaya çıkması onları da bir süre sonra Girit Adası'na yöneltti. 825-26 tarihi ile 960 tarihleri arasında adada müslüman Araplar egemenlik kurdu. Bu tarihte ise ada tekrar Bizans'ın eline geçti. IV.Haçlı Seferi Bizans Devleti için diğer bir çok kayıpların yanı sıra Girit'in de ellerinden çıkması sonucunu doğurdu. XIII. yüzyıl başından itibaren adada Venedik egemenliği dönemi başladı. Venedikliler adada sıkı bir kontrol oluşturdular. Anavatanlarından adaya önemli sayıda insan göç ettirdiler².

Akdeniz trafiğini denetleyebilecek bir noktada olan Girit Adası Venedik için oldukça önemli idi. XIV. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu Türk Deniz Beylerinin adaya yaptıkları akınlar yağma amacını taşımaktaydı. II. Mehmed'in İstanbul'u feth etmesinden sonra Ege adaları alındı ve Osmanlı Sultanı'na Akdeniz kapıları açıldı. XVI.yüzyılın ikinci yarısından sonra Doğu Akdeniz'de bir iki nokta dışında tam bir Türk egemenliği kuruldu. Akdeniz'de sürekli bir egemenlik kurmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin Girit Adası'nı ancak

¹ Bakınız: Arif Müfid MANSEL; *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara, 1971 (3.Baskı).

² Girit Adası'nda Venedik egemenliği için bakınız: Cemal TUKUN; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları, 1821 Yılına Kadar Girit", *Belleter*, IX/34 (1945), ss.: 163-206; Ayrıca bakınız: Aynı yazar; "Girit Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, c.IV, ss.:791-804.

XVII. yüzyılda ele geçirmeye çalışması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Ancak bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Girit'de egemenlik kurmak istemediği şeklinde de ele alınmalıdır³.

1644 yılında Darüssade Ağası Sümbül Ağa'nın Mısır'a giderken gemisinin Malta korsanlarınca esir edilmesi ve Girit'e getirilmesi, Girit yönetiminin de bunları kabul etmesi⁴ zaten gerginleşen Osmanlı Venedik ilişkilerinin kopmasına yol açtı. 1645 yazında donanma sefere tayin edildi. Aynı yıl Hanya şehri Osmanlı topraklarına katıldı. 1647 yazında adanın merkezi olan Kandiye şehri de kuşatıldı fakat alınamadı. Venedikliler adayı Kandiye şehri ile eşdeğer sayıyorlardı. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazam olması ve O'nun Girit sorununa ciddiyetle eğilmesi adanın fethi için yeni bir aşama oldu. 1666 yılında Sadrazam Girit Adası'nın tamamen feth edilmesine memur edildi. 6 Eylül 1669 tarihinde imzalanan antlaşma ile Kandiye şehri teslim oldu⁵. Suda, İspirlanka ve Granbosa kaleleri Venedikliler'e bırakıldı. 1715 yılında Damat Ali Paşa'nın Mora Seferi sırasında bu kaleler de Osmanlı topraklarına katıldı ve ada bir Osmanlı eyaleti haline geldi.

Ada, Venedik döneminde olduğu gibi Hanya, Resmo ve Kandiye olmak üzere üç sancak şeklinde teşkilatlandırıldı. Merkez yine Kandiye şehri oldu. Bir süre sonra ada dört sancağa ayrıldı ve merkez Hanya şehri oldu. Ada Osmanlı idaresi içinde mümtaz (ayrıcalıklı) eyaletler arasında yer aldı.

1821 yılında Yunanistan'da başlayan bağımsızlık kazanma çabası doğrultusundaki isyan hareketlerine Girit adası da katıldı. Osmanlı Devleti bu isyanları bastırma görevini Mehmed Ali Paşa'ya verdi. Mısır valisi bu isyanı bastırması karşılığında 1830 yılında

³ Nuri ADIYEKE; "Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiya", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Anabilim Dalı, İzmir, 1988, s.V.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Solakzade Mehmed Hemdemi; *Tarih-Solakzade*, İstanbul, 1297, s.773; Münecimbaşı Derviş Mehmed; *Sahafü'l-Ahbar-Münecimbaşı Tarihi*, c.III, İstanbul, 1285, s.684; Katip Çelebi; *Fezleke*, s.II, İstanbul, 1287, s.242; Baron Joseph Von HAMMER; *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.X, İstanbul, 1985, s.61.

⁵ Antlaşma metni için bakınız: *Mecmua-yı Muahedat*, c.II, İstanbul, 1294, s.141-142.

adanın yönetimini üzerine aldı ve on yıl süre ile adanın yönetiminden sorumlu oldu. Adanın yeniden Osmanlı yönetimi altına girmesinden itibaren "Yunan Krallığı'nın kurulması ve fakat Girit'in Yunanistan'a bağlanmaması muvacehesinde" ⁶ ada Rumları sık sık isyan ettiler. Bu isyan olayları Osmanlı Devleti'ni uzun süre meşgul etti. Özellikle 1866-69 yılları arasındaki isyanlar sonucunda Osmanlı Devleti adaya bir takım ayrıcalıklar vermek zorunda bırakıldı⁷. Bu durumda Büyük Devletlerin (İngiltere, Fransa, Rusya) payı da oldukça önemlidir. Öte yandan 1878 yılının Ekim ayında yapılan Halepo Sözleşmesi ile adaya verilen ayrıcalıklar, adada muhtar bir yönetime doğru gidişte atılan önemli adımlardan biridir⁸.

1885 ve 1887 yıllarında görülen isyan hareketlerinin ortak nedenleri II.Abdülhamit'in Halepo Sözleşmesi'ni ihlal etmesi ve sık sık değiştirilen valilerin başarısız yönetimleri idi.

Osmanlı yönetimi yerli halka etnik ve dinsel bir baskı uygulamadı. Buna bağlı olarak katolik baskısından kurtulan ortadoksların ada hristiyanları arasında eski nüfuzunu kazanmış olmaları gerekir ki bu etki kendisini bu isyanlar sırasında gösterdi.

Adaya yerleşen Türkler ve Rumlar bir süre sonra yoğun bir ilişki içine girdiler. Rum kadınları ile evlenmelere ve doğan çocuklara Rumca isimler ve diğer Rum geleneklerinin verilmesine Osmanlı yönetimi kayıtsızlık gösterdi. Zamanla şehir, kasaba ve köylerde karışık olarak oturan İslam ve hristiyan halk arasında konuşulan dil Türkçe değil Rumca oldu⁹. Girit Adası'nın Yunan isyanına katıldığı andan itibaren nüfusu çeşitli resmi ve özel yayınlardan

⁶ Mehmet Salahî; *Girit Meselesi*, Yayına Hazırlayan: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No:1223 İstanbul, 1967, s.3.

⁷ Girit'e ayrıcalıklar veren ilk ferman olan Âli Paşa Fermanı ve Girit Nizamnamesi'nin hazırlayıcı ferman hükümleri için bakınız: *Düstur*, I.Tertip, c.I, s. 652 v.d., Ayrıca bakınız: Mehmed Salahî; *a.g.e.*, s.11-12; İsmail Hamî DANİŞMEND; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.224.

⁸ Halepo Sözleşmesi'nin metni için bakınız: *Düstur*, I.Tertip, c.IV, s.859 v.d.; *Mecelle-yi Muahedat-ı Cedide (Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları ile Halepo Misakı)*, İstanbul, 1296, s.78; *(Girit) Ceziresi Ahalî-yi Hristiyanîyesini Tarafından İka Edilmiş Olan İhtilal-ı Ahîr Münasebetiyle Çıkarılan Ferman-ı Alîler İle Resmî ve Mühîm Maruzat ve Evrak-ı Saire*, (1896), ss. 4-14

⁹ Tahmiscizade Mehmed Macid; *Girit Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu, İlhan Şahin, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977, s.30; TUKİN; *a.g.m.*, s.196.

edindiğimiz bilgilere dayanarak net bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Ancak genel olarak adada bu tarihten itibaren Türk nüfusta bir azalma, Rum nüfusta ise aynı oranda bir artmadan söz edilebilir¹⁰.

Girit adası'nda yaşayan müslüman halk çoğunlukla "toprak sahipleri grubunu"¹¹ oluşturmaktaydı. Tasarrufca adanın üçte biri hristiyanlara ait ve üçte ikisi müslümanlara ait idi. Rum nüfus ise daha çok "tüccar tabaka ve şehirli nüfusu"¹² oluşturmaktaydı.

Girit Adası'nda yaşayan islam ve hristiyanların ayrı ayrı okulları ve eğitim programları vardı. Adada eğitim ve öğretim işlerini yürütmekle görevli olan ayrı maarif meclisleri bulunmaktaydı¹³.

Girit Vilayeti'ne ait salnamelerde verilen sayılara göre ada dahilinde toplam 161 cami bulunuyordu¹⁴. Bunların dışında toplam olarak 7 medrese, 3 tekke, 3 şadırvan ve 8 sebîlhane vardı¹⁵. Ada dahilinde yine salnamelerde yer alan sayılara göre 254 adet manastır bulunmaktaydı¹⁶.

¹⁰ Resmi verilere dayandırılmadan verilen bu rakamlara göre Ada'nın nüfusu şöyle bir seyir takip etmektedir: 1821 yılında 129.000 hristiyan, 160.000 müslüman (Bilal ŞİMSİR; *Ege Sorunu, Belgeler*, c.I 1912-13, TTK. Yay., Ankara, 1976, s.XXXII'de Profesör Dakin'den) 1868'de yalnız erkeklerin sayılması ile ortaya konan rakamlara göre 15.000 müslüman gerisi hristiyan olmak üzere toplam 55.000 (Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, c.VII, T.T.K. Yay., Ankara, 1983, s.18) 1882 yılında 150.000 hristiyan ve 50.000 İslam (Engelhardt; *Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmanîye'nin Tarih-i Islahatı*, Çeviren: Ali Reşad, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul, 1928, s.200) 1884'de ise hristiyan ve müslüman toplam nüfus 294.000 (Vedat ELDEM; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yay., 1970, s.52) 1890-95 yılları için de Şemseddin Sami 88.487 müslüman, 204.781 Rum, katolik, protestan ve yahudi dahil 294.192 (Şemseddin Sami; *Kamusül-Âlam-Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Girit Maddesi, c.V, İstanbul, 1314, s.3852-56) olarak belirtmektedir. Bu sayıların dışında resmi olarak 1876 yılına ait Girit Vilayeti Salnamesi'nde verilen rakamlara göre adada 95.746 İslam ve 135.780 hristiyan yaşamaktadır. (*Salname-yi Vilayet-i Girit*, H.1293, R.1292, M.1876, s.131-132)

¹¹ İlber ORTAYLI; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yay., İstanbul, 1985, s.65

¹² ORTAYLI; aynı yer.

¹³ Meclis-i Maarif-i Vilayet, *Girit Vilayeti Salnamesi*, 1293, s.40 Ayrıca, Maarif-i İslamiye ve Maarif-i Hristiyanîye, *Salname-yi Vilayet-i Girit*, H.1310, R.1308, M.1892, s.54.

¹⁴ *Girit Vilayeti Salnamesi*, 1293, s.121

¹⁵ *Girit Vilayeti Salnamesi*, 1293, s.122

¹⁶ *Girit Vilayeti Salnamesi*, 1293, s.122-123

Halepo Fermanı ile ada ekonomik alanda da muhtariyet kazanmış oluyordu. Varidat fazlasının yarısı saraya gönderilecek, yarısı da adanın imarı için harcanacaktı¹⁷. 1304 tarihli ferman ile Osmanlı Sultanı adanın gümrük gelirlerinin yarısını¹⁸, 1307 tarihli ferman ile tamamını ada yönetime bıraktı¹⁹. Gümrük gelirinden sonra adanın bir diğer önemli geliri zeytin ve yan ürünleri idi. Adada çok miktarda bunları işleyen fabrikalar bulunuyordu. Fabrikalar idaresi ile ilgili olarak Hanya'da fabrikalar idare meclisi oluşturuldu²⁰.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan Osmanlı Devleti zaferle çıkmış olmasına karşın bu tarihten itibaren Girit adası şeklen Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldı. Osmanlı sınırları içinde bu durum kamuoyundan tamamen gizlenmeye çalışıldı. Bu gizleme telaşı basında sansürün bir kat daha artmasına yol açtı. Örnek olması bakımından geride, yani arkada anlamına gelen kelimenin bile özellikle 'girüde' şeklinde yazılmasına özen gösterildi²¹.

Bu tarihlerde adada, Giritli bir hukukçu olan Venizelos tarafından hazırlanmış olan Kanun-u Esasi (Anayasa) yürürlüğe kondu²². 1899'da Girit Umumi Meclisinde onaylanarak yürürlüğe giren bu anayasaya göre Girit'in resmi dili Rumcadır²³. Giritli olma sıfatını taşıyacak olan kimseler, öncelikle ana ve babasından beri Giritli olanlar, nerede olursa olsun Giritli ana-babadan doğmuş olanlardır²⁴. Giritliler hangi dine bağlı olurlarsa olsunlar kanun karşısında eşit olup aynı haklara sahiptiler ve hangi dinden olurlarsa olsunlar yeterlilik ve kabiliyetlerine göre çeşitli memurluklarda görev alabileceklerdir²⁵. Dinî telkin yasaktır. Kimse bu nedenle tehdit edilmeyecektir²⁶. Eğitim ve öğretim serbesttir ve kanunların koruması altındadır. İlköğretim parasız ve zorunludur²⁷.

17 *Düstur*, I.Tertip, c.IV, Halepo Fermanı s. 861.

18 *(Girit) Ceziresi...Evrak-ı Saire*, s.16

19 *(Girit) Ceziresi...Evrak-ı Saire*, s.23.

20 *Girit Vilayeti Salnamesi*, 1310, s.37

21 Osman Nuri; *Abdülhamit-i Sanî ve Devr-i Saltanatı*, c.III, İstanbul, 1327, s.946.

22 *Girit Kanun-u Esasisi*, Hanya, (t.y.)

23 *Girit Kanun-u Esasisi*, s.3, Madde:5

24 *Girit Kanun-u Esasisi*, s.3-4 Madde:6

25 *Girit Kanun-u Esasisi*, s.4, Madde:7-8

26 *Girit Kanun-u Esasisi*, s.4-5, Madde:10-11

27 *Girit Kanun-u Esasisi*, s.7, Madde:21

Görüldüğü üzere bu anayasa ile Girit Adası tam bir muhtar yönetime sahip oluyordu. Bu anayasanın ilanından sonra adanın Yunanistan'a tamamıyla ilhaki çabaları yoğunluk kazandı ve 6 Ekim 1908'de, anayasa ile oluşturulan meclis adanın Yunanistan'a ilhakını ilan etti²⁸. Bu olayın gerçekleştiği dönemde Girit adası Büyük Devletlerin işgali altında idi. Büyük Devletler adayı 1897 yılının Mart ayında işgal etmiş durumda idiler²⁹.

Girit'in Yunanistan'a ilhakını başta İstanbul basını olmak üzere tüm Anadolu'da yayınlanan gazeteler protesto etmeye başladılar³⁰. Özellikle sorun, ada üzerinde Osmanlı egemenliğine simge olacak hiç bir unsurun kalmadığından, ilhakin bir oldu-bitti olması kaygısı idi. Ancak bu sırada Yunanistan henüz ilhaki kabul ettiğini açıklamaktan çekiniyordu³¹. Öte yandan Yunanistan, Büyük Devletlerin ilhaki kabul etmesini beklemekte ve bu yolda girişimlerde bulunmakta idi. Fakat bu girişimler olumlu sonuç vermedi. İlhaki şiddetle protesto eden Büyük Devletlerin konsolosları bir yandan da Suda Limanı'na dikilen Yunan bayrağının indirilmesini emrettiler.

1909 yılı başlarında ilhaki kabul etmemiş olan dört Büyük Devlet adanın yeni bir idare şekline sorulması için çalışmaları sırasında basında çeşitli yorumlar ortaya çıktı. Öncelikle ada üzerindeki yabancı askerlerin tümüyle çekilerek yerlerini Yunan askerine terk etme kararı aldıklarından bahsediliyordu. Öte yandan dört Büyük Devlet askerlerinden Fransız, İtalyan ve Rus askerlerinin

²⁸ Mehmed Salahi; a.g.e., s.5; Sina AKŞİN; *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul, 1980, s.90; Fahir ARMAOĞLU; *Siyasi Tarih Dersleri (1789-1919)*, Ankara, 1961, s.427; Süreyya ŞAHİN; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, s.161; Kamuran GÜRÜN; *Ermeni Dosyası*, T.T.K. Yay., Ankara, 1980, s.173; Murat HATİPOĞLU; "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri (Bildiriler)*, 1986, ss. 456-468, s.458; Mithat IŞIN; *Tarihte Girit ve Türkler.*, 374 Sayılı Deniz Mecmuası'nın Tarihi İlavesi, Deniz Mtb., İstanbul, s.60.

²⁹ Yusuf Hikmet BAYUR; *Türk İnkılap Tarihi*, c.I/1, T.T.K. Yay. An'ı ara, 1983, s.113-114

³⁰ İstanbul basınından, *Tanin*, 26 Eylül 1324; *İttihat ve Terakki*, 5 Teşrin-i sani 1324; İzmir'den ise *İttihat*, 11 Teşrin-i sani 1908; *Ahenk*, 12 Mayıs 1325

³¹ *Tanin*, 26 Eylül 1324

çekilerek adada İngiliz askerlerinin kalacağı ve bunlarında da sonradan adayı Yunanistan'a terk edeceği de yine gazetelerde dolaşan söylentiler arasında idi. Son olarak ise basında dolaşan söylentiler Girit Adası'nın tamamen bağımsız bir devlet olacağı yolunda idi³². Basında bu tartışmaların yapıldığı sırada düvel-i hamîye Osmanlı Devleti'ne belirli bir para karşılığı ada üzerindeki haklarından tümüyle vaz geçmesi teklifini getirdi³³. Ancak bu olay yine basında büyük protestolara yol açtı. 1909 yılı ortalarında Büyük Devletler Girit Adası'ndaki askerlerini geri çekme çalışmalarına başladılar. Osmanlı Devleti bu olayı geciktirmek için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı. Sonuç olarak Büyük Devletler adadan çekildikten sonra müslümanların emniyet altında olacaklarına dair Girit Hükümeti'nden teminat alınca Temmuz 1909'da adadan çekilmeğe karar verdiler. Ancak bu çekilme tamamıyla adayı boş bırakma anlamına da gelmiyordu. Temmuz'dan itibaren her devlet Suda Limanı'nda bir gemi bulunduracaktı. Bu gemilerin görevi adada Osmanlı egemenliğinin bir simgesi olan bayrağı korumak olacaktı³⁴.

Büyük Devletler Girit'in boşaltılması ile ilgili olarak Temmuz ayı başında Osmanlı Devleti'ne bir nota verdiler. Buna göre:

"1- Beynelmîlel asakir 13-26 Temmuz'da Girit'den geri çağrılacak ve şerait-i mevzuanın ikmalinden sonra düvel-i hamîye tarafından Osmanlı sancağıyla devletler bandıralarının muhafazası için sefain-i harbiye gönderilecektir.

2- Zat-ı hazret-i padişahînin (hukuk-u alisi) tasdik ve hukuk-u hükümrani ile hukuk-u matbuiyet tabirleri hıfz olunur.

3- Cezireyi hükümet-i hazıra idare edecektir.

4- Düvel-i erba-yı hamîye Girit meselesinin Giritliler'e müsait surette hallini taahhüd ediyorlar. Notanın bir sureti hükümet-i Yunaniye'ye verilecek ve Girit idare-yi hazırasına da muhafazayı itidal ve basiret vesayasıyla tebliğ olunacaktır."³⁵

32 *Ahenk*, 12 Mayıs 1325

33 *Ahenk*, 23/24 Mayıs 1325

34 *Ahenk*, 12 Haziran 1325

35 *Ahenk*, 2 Temmuz 1325

Bu notanın yayınlanması ile birlikte dört Büyük Devlet adadan çekilme esaslarını da aşağıdaki muhtıra ile belirledi:

"1- Asakir-i düveliyeye müfrezeleri efrenci 26 Temmuz tarihinde adadan çekilecektir.

2- Asakir çekilmeden evvel düvel-i erbadan her biri Suda Limanı'na birer istasyonier izam edecektir.

3- İş bu istasyonierler Devlet-i Osmaniye sancağıyla düvel-i erba bayraklarını muhafaza ve Girid'deki müslümanların hukukunu müdafaa eyleyeceklerdir. Hanya'daki düvel-i hamiyeceneral-i konsolosları tarafından Girid ahalisine hitaben bir beyanname tastir olunmuştur. Cezire'deki emnü asayişin muhafazası dahi nazar-ı dikkate alınmıştır.

4- İstasyonierlerin Suda'da bulunması zat-ı hazret-i padişahinin ada üzerindeki hakk-ı alisinin mahfuz olduğuna ve düvel-i erba himayesinin mevcut bulunduğuna delil olacaktır.

5- Hal-i hazır, siyasi bir suret-i tesviye-yi katiye add olunacaktır.

6- Düvel-i erba adanın idare-yi atisi için Bab-ı alinin yeni bir tarz-ı idare tesisine müteallik vaki olacak teşebbüsatını mülmemnu-niye kabul edecek ve müzekere hakkını mahufaza ile beraber Girid işleriyle yine suret-i hayırhahannede iştigalden hali kalmayacaklardır."³⁶

Ancak bütün bu teminatlara karşın adadaki müslüman halkın Rum baskısından kurtulamadıkları ve köylere gidemeyip, şehirlere sığındıkları sık sık basında şikayet konusu olmakta idi.

Büyük Devletlerin adayı boşaltmasını fırsat bilen Giritli Rumlar Temmuz ayı sonunda bu kez de Hanya Kalesi'ne Yunan bayrağı diktiler. Osmanlı Devleti'nin olayı yine şiddetle protesto etmesi üzerine bayrak indirildi³⁷.

³⁶ Ahenk, 4 Temmuz 1325

³⁷ Ümid (Hanya), 26 İyustos 1325; Ahenk, 8 Ağustos 1325.

1910 yılına gelindiğinde, Yunanistan'ın Girit'i kendi sınırları içine katma çabası yoğunluk kazandı. Bu amaç için öncelikle Yunanistan'dan bazı memurlar çeşitli görevler için (posta memurluğu v.b.) adaya gönderildi. Öte yandan Yunanistan için ümit verici bir gelişme de bu yıl toplanan Girit Millî Meclisi'nin Yunan Kralı adına yemin etmesi olayıdır. Bu söylenti ortaya çıktığı andan itibaren basında bu konuda sık sık protestolar yer almağa başladı³⁸.

Ancak İslam mebuslarının Yunan adına yemin etmemesi üzerine meclis dört ay süre ile tatil edildi. Bu dört aylık süre içinde Osmanlı İmparatorluğu Trablusgarp meselesi ile uğraşırken Büyük Devletler Girit Adası'nda statükonun korunmasına ve daha sonra da Ekim ayı içinde (1911) adanın tarafsızlığına karar verdiler. Bu günlerde Girit Hükümeti yabancı devlet konsoloslarına bir yazı göndererek Girit'in Yunanistan'a ilhakını yeniden istediler³⁹. Bu olay üzerine basında Yunanistan ile savaşa girişilmesi yolunda telkinler başladı.

Bu karışıklıklar sırasında Büyük Devletler yeniden adayı işgal etmek için görüşmelere başladılar. Bunun sonucu olarak İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne Mart 1328'de (Nisan 1912) bir beyanat gönderildi. Buna göre:

"Evvela: Eğer hristiyanlar İslamlara hücum ederler ise Girit asakır-ı ecnebiye tarafından işgal olunacaktır.

Saniyen: Zat-ı şahanenin Girit üzerindeki hukuk-u hakimiyeti muhafaza edilecektir.

Salisen: Statüko kemakan bekayab olacaktır.

Rabien: Girit mebusları Yunan meclis-i mebusanında oturamayacaklardır. İngiltere'nin bu mesleğini Rusya ile Fransa'nın dahi tasvib ettiği söyleniyor. Hariciye nezareti Girit mesesinin bu safhayı hazırını bir muvaffakiyet-i siyasiye add ediyorlar."⁴⁰

Bu dönemde Girit meselesi kesin bir sonuca ulaştırılamadı ve sorunun çözümü Balkan savaşlarından sonra yapılacak barış görüşmelerine bırakıldı⁴¹.

³⁸ Köylü (İzmir), 2 Nisan 1326; Ahenk, 21 Nisan 1326; İttihat, 8 Nisan 1326

³⁹ Ahenk, 9 Eylül 1327

⁴⁰ Ahenk, 19 Mart 1328

⁴¹ Yusuf Hikmet BAYUR; *Türk İnkılap Tarihi*, c.II/2, T.T.K.Yay., Ankara, 1983, s.181.

Girit İhtilal Meclisi ve Hükümetinin Çalışmaları:

Girit Meclis-i Umumisi'nin Ocak 1910'daki yeni toplanma yılında oluşturulan yeni hükümette şu kişiler görev aldılar:

Kosta Fomi: Maliye ve Hariciye

Yorgi Sokuluzi: Maarif, Mezahib ve Adliye

Papa Hocaki: Dahiliye⁴²

Yeni oluşturulan hükümet, izleyeceği programı Mayıs ayı içinde meclise sunmuştur. Buna göre:

İlhakın gerçekleştirilmesi için çalışılacak, inzibat temin edilecek, İslamlar muhafaza edilecek, bazı nahiyeler ilga edilecek, Girit Bankası ile Yunan Milli Bankası birleştirilecek, adada millis askerinin talimi sağlanacak, bağlar ıslah edilecek, bayındırlık ve liman işleri ile ilgili heyetler oluşturulacaktır⁴³.

Haziran ayı içinde içinde ise mecliste yapılan görüşmeler sonucu şu kararlar alındı:

"Aza-yı İslamiyenin bilatahlif meclise kabulü.... Girit pullarının Yunan damgasıyla damgalandırılması, akar vergisinin tezyidi, Girit postalarına müteallik bi'l-cümle nizamatin tebdil ve tağyiri, umum mekteplerde bulunan muallimlerin Girit hükümetinden ihdar olunacak bir emirname ile imtahanların icrası, otuz aded talebatı bulunmayan köylerdeki inas mekatibinin seddi, üç azadan mürekkeb olan şimdiki heyet-i icraiyyeden birisi vefat yahud infisal ederse diğer iki azanın itilaf ettikleri halde yerine başkasını tayin edebilmeleri, itilaf ettikleri takdirde meclis-i milliyi davet etmeleri, cezirede bir nişangah tesisi için hükümet-i icraiyyeye on bin franklık tahsisat itası, hükümet-i icraiyyenin azl ve nasb-ı memurinde fırka-yı muhalifeden üç kişi davet eylemesi, aza-yı İslamiyenin meclise bilatahlif kabulü için verilen nota ile cezirede hakimiyet-i Osmaniyen'in düvel-i hamiyeye kabul ve tasdik edildiğine dair düvel-i müşarünileyhüma canıbinden Bab-ı aliye verilen notaya cevap vermek üzere hükümet-i haziranın hatz-i salahtiyet addedilmesi, umur-u nafia ve saireye sarf edilmek üzere hükümet-i

⁴² Ümid, 26 Kanun-u evvel 1325

⁴³ Ümid, 13 Mayıs 1326.

hazıraya 1.500.000 franklık bir istikraz akdine salahiyet itası, geçen şehr-i Nisan'ın yirmi altısında Yunan Kralı namına cezirede inikad eden meclis-i milli tarafından taht-ı karara alınan on iki bendin heyet-i hazıraya da teşmilli, umur-u nafla için yirmi bin frank sarfı, meclis-i millinin dört mah müddetle tatlı."⁴⁴

1911 yılı içinde yeniden toplanan Girit Millî Meclisi, yine Yunan Kralı adına yemin ile göreve başladı. Osmanlı Devleti de bu olayı Büyük Devletler nezdinde protesto etti. 1912 yılı içinde Hanya'da toplanan hükümet kendisine "Hükümet-i ihtilaliye" adını verdi⁴⁵ ve Şubat ayı içinde bu heyet şu kararları kabul etti:

"1- Her iki fırka arasında taatti ve imza olunan protokol mucibince Yunanistan'a gönderilmek üzere mebus intihab etmek.

2- Heyet-i umumiyenin müctemi olmadığı zamanlarda cezirenin ilhaki için lazımgelen teşebbüsatin icra edilmesi hakkında her iki fırka azasından mürekkeb bir heyet intihab ve teşkil eylemek.

3- Muhtelif memuriyetlerde bulunan müslümanları Yunan Kralı adına tahlif etmek.

Kuvva-yı muvakkata-yı icraiye heyet-i ihtilaliyenin vuku bulan daveti üzerine Yunan nazırlarının tarz-ı tahlifı gibi Yunan Kralı adına tahlif edilmiştir"⁴⁶.

Bu şekilde belirlenen ihtilal heyeti, ilk iş olarak Girit'te Osmanlı Hükümeti tarafından yöneltilmekte olan deniz fenerlerinin idaresini eline aldı⁴⁷. İhtilal Hükümeti'nin ikinci eylemi Girit Adası'nda bulunan hamî devletler konsoloslarına kuruluş keyfiyetini tebliğ etmek oldu. Üstelik bu tebliğ Yunan hükümeti armasını taşımakta idi⁴⁸. Ancak konsoloslar bu oldu-bittiyi kabul etmeyip, tebliğleri hükümete geri gönderdiler⁴⁹.

44 *Ümid*, 30 Haziran 1326, aynı haber bir hafta sonra 8 Temmuz 1326 tarihli *Ahenk* gazetesinde de yayınlanmıştır.

45 *Ahenk*, 25 Kanun-u evvel 1327

46 Anadolu (İzmir), 22 Kanun-u sani 1327

47 *Ahenk*, 31 Kanun-u sani 1327.

48 *Ahenk*, 1 Şubat 1327

49 *Ahenk*, 6 Şubat 1327

İhtilal hükümetinin önemli faaliyetlerinden birisi de Yunan mebusan meclisine gönderilecek üyeleri seçme ve gönderme çabasıdır. Bu çabalar 1911 yılı son aylarında ortaya çıktı. Osmanlı Devleti ve basını buna büyük tepki gösterdi. Başlangıçta Yunan Hükümeti de Girit'den gönderilecek mebusları kabul etmeyeceğini bildirdiği halde⁵⁰, Girit meclisi bu mebusların Yunanistan'a gönderilmesine ısrar etti. Bu yolculuğun açık bir şekilde gerçekleşmeyeceğini anlayınca gizlice gitme yollarını aramaya başladılar. Bu mebuslardan bir bölümü Yunanistan'a gitmeyi başardıysa da Yunan meclisine kabul edilmediler. Öte yandan mebuslar meselesine dört Büyük Devlet de tepki gösterdi ve adadan Yunanistan'a giden gemiler sıkı bir şekilde kontrole tabi tutuldu. Yunanistan ise mebusların ülkeye girmesini önlemek için beş günlük bir karantina ilan etti⁵¹. Ancak Atina'da oturan Giritli Rumlar'dan 32'si mebus ilan edilerek meclise katılmaları için girişimlere başladılar. Öte yandan Giritli mebusları taşıyan bir Yunan vapuruna Fransız gemileri tarafından el konulmuş olması da⁵² Büyük Devletlerin olaya nasıl yaklaştıklarının bir göstergesi idi.

Giritli Rumlar ise mebusların Atina'ya gidemeyerek tutulmaları üzerine mitinglere başladılar. Tutuklu bulunan mebuslar ise ancak Yunan meclisinin tatile gireceği zaman salınması Büyük Devletler tarafından karar altına alındı. Bu karar 1912 Mart ayında, aynı olayın tekrarlanmaması şartıyla uygulamaya konuldu. Eğer Girit meclisi Yunanistan'a göndermek için yeniden mebus seçmeğe kalkarsa adanın işgal edileceği hamî devletler tarafından hükümete bildirildi. Ancak Girit Rumları bu ihtarı dikkate almayarak Yunanistan'da mebus seçimi yapıldığı gün, Yunanistan'a göndermek üzere mebus seçimini gerçekleştirdiler. Seçimle görevlendirilen mebuslardan 22 tanesi Nisan 1912'de Atina'ya ulaştılar. 18 mebus ise İngiliz harp gemileri tarafından tutuklandı⁵³.

"Balkan Savaşı arifesinde 14 Ekim 1912 günü sayıları kırk kadar olan Girit milletvekilleri görkemli bir biçimde Atina'da Yunan parlamentosuna katıldılar. Yunan Başbakanı Venizelos-Olaylar nasıl gelişirse gelişsin bundan böyle Girit ile Yunanistan parlamen-

⁵⁰ Anadolu, 25 Teşrin-i sani 1327

⁵¹ Anadolu, 30 Teşrin-i sani 1327

⁵² *Ahenk*, 18 Nisan 1328; Anadolu, 5 Kanun-u ewel 1327

⁵³ *Ahenk*, 18 Nisan 1328; Anadolu, 18 Nisan 1328.

tosu aynı olacaktır."⁵⁴. sözü ile artık Yunanistan dahi Girit mebuslarını meclise kabule karar vermiş olduğunu ilan etti.

Girit ihtilal hükümenin adanın yunanistan'a ilhakını ilan ettiği sırada bu ilhakın simgesi olarak uyguladığı yöntemlerden biri de pullarda ve çeşitli resmi belgelerde Yunan damga ve armasını kullanmasıdır. Osmanlı Devleti de bu damgayı taşıyan Girit'ten gelecek bütün evrakın geri gönderilmesini vilayetlere bildirdi⁵⁵. Girit'de bulunan Büyük Devletlerin konsolosları da pullardan ve diğer resmi evraktan Yunan damgasının çıkarılması yolunda girişimlerde bulundular⁵⁶. Bab-ı alinin bu konu ile ilgili olarak Büyük Devletlere verdiği notaya karşılık ise Büyük Devletler adaya kendine ait pullar düzenlenmesi hakkında 1902 yılında izin verildiğini bildirdiler⁵⁷.

Öte yandan 1909 yılı içinde Girit'de mahkemelerin Yunan Kralı adına dava gördükleri de şikayet konusu olarak basına yansıdı⁵⁸.

Bu yıllarda Girit hükümeti iktisadi bir buhran içinde idi. 1910-11 yılları içinde bütçe açığı iki milyon franktı⁵⁹. Hükümet bu açığı mevcut hazine tahvilleriyle kapatma kararını almıştı⁶⁰.

Ümid gazetesi, Girit Adası'nın 1910 yılından 1911 yılına kadar olan gelir ve giderlerini şu şekilde vermiştir:

"6.083.297 frank varıdat
8.876.337 frank masarifat
2.793.040 frank noksan"⁶¹

Hükümet bu açığı kapatabilmek için ayrıca gümrük vergilerinin de arttırılması yolunda bir istekle hamî devletlere başvurdu ve hamî devletler kendi kontrollerinde bu tedbire razı oldular⁶².

⁵⁴ Bilal N.ŞİMŞİR; *Ege Sorunu (Belgeler)*, c. II, T.T.K. Yay., Ankara, 1976 (Kitabın sonundaki fotoğraflar bölümünde bir fotoğrafın alt yazısından)

⁵⁵ *Ümid*, 26 Kanun-u evvel 1325

⁵⁶ *Ahenk*, 17 Şubat 1325

⁵⁷ *İttihat*, 2 Kanun-u sani 1325

⁵⁸ *Ahenk*, 14 Haziran 1325

⁵⁹ *Tasvir-i Efkar*, (İstanbul), 26 Teşrin-i evvel 1326; *Ahenk*, 28 Kanun-u sani 1326

⁶⁰ *Ahenk*, 30 Kanun-u sani 1326

⁶¹ *Ümid*, 4 Mayıs 1327

⁶² *Ahenk*, 8 Haziran 1328

1911 yılında adada bir nüfus sayımı yapıldı⁶³. Bu sayım sırasında adadaki müslümanlar kendilerini Osmanlı tebaası yazdırdılar ve bu da Rumlar arasında büyük bir telaşa yol açtı. Kendilerini Osmanlı yazdıran müslüman memurlar, bu yazı silinerek Girit tebaası yazdırmağa zorlandılar⁶⁴. Ayrıca Resmo belediye reisi olan Bakotlakıs de kendini ve eşini Osmanlı tebaası yazdırdı⁶⁵.

Bu nüfus sayımının sonuçları Ahenk gazetesinde verilmiştir. Buna göre:⁶⁶

Adanın toplam nüfusu 336.151 kişidir. Livalara taksimi ise şu şekildedir:

	İslam	Rum	Musevi
Hanya	8.810	57.927	422
İsfakiye	69	24.998	--
Resmo	5.954	56.382	3
Kandiye	12.655	97.698	62
Laşid	1.404	61.207	--
Toplam	27.852	307.812	487

Nüfusun erkek ve kadın ayrımı ise şu şekilde verilmiştir:

	Kadın	Erkek
İslam	13.134	14.618
Rum	155.271	52.533
Musevi	221	266

Gazetenin aynı nüshasında ada da 1900 yılında icra edilmiş olan nüfus sayımı ile 1911 yılındaki sayım arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

"4 Haziran 1900'de icra edilmiş olan tahrir-i umumide Ada'da 269.319 Rum, 33.496 Müslüman ve 728 Musevi ki ceman 303.553 nüfus mevcut olduğu tezahür etmişti.

⁶³ *Ziya* (İstanbul), 17 Haziran 1327

⁶⁴ *Rumîli* (Selanik), 4 Temmuz 1327

⁶⁵ *Ziya*, 22 Haziran 1327

⁶⁶ *Ahenk*, 8 Şubat 1327

Tahrir-i atik ile tahrir-i cedid lede'l-mukayese on bir sene zarfında ada'da Rum nüfus 38.493 raddesine tezayüd etmesine mukabil nüfus-u İslamiye 5.644 ve Museviler 241 derecesine teraküs eylemiştir⁶⁷.

Bu da on bir sene içinde Türk nüfusunun önemli sayılabilecek bir oranda Anadolu'ya ve çeşitli bölgelere göç ettiklerini gösterir⁶⁸.

A- Meclisteki müslüman üyeler ve memurların durumu:

Girit Adasının Yunanistan'a ilhakınının milli meclis tarafından ilan edilmesinden sonra ortaya çıkan başka bir sorun da müslüman üye ve memurların Yunan Kralı adına yemin ettirilmesi sorunudur. Bu olay Girit ve Anadolu basınında tepkiyle karşılandı.

Müslüman üye ve memurlar bu yemini yerine getirmeyince hükümet tarafından maddi cezaya çarptırıldılar⁶⁹. Bu memurları caydırmak için üyelerin meclise alınmaması dahi düşünülüydü. Bir başka cezalandırma ise memurlara yemin etmedikçe maaşlarının ödenmemesi idi⁷⁰.

Bütün bu tedbirler memurların ve üyelerin Yunan Kralı adına yemin etmesini gerçekleştiremediği için 1910 yılı başlarında meclis tatil edildi⁷¹.

Kandiye'de müslümanlar tarafından kadı olarak seçilen Mehmed Kazım Efendi Yunan Kralı adına yemin etmediği için görevi Girit Hükümeti tarafından kabul edilmedi⁷².

1910 yılı ortalarında Büyük Devletlerin baskıları sonucu Girit Hükümeti müslüman üyeleri yeminsiz olarak meclise almayı kabul etti⁷³. Aynı günlerde müslüman üyelerin aylıkları da ödendi⁷⁴.

⁶⁷ *Ahenk*, aynı yer. Ayrıca Vedat ELDİM; a.g.e., s.52'de 1901 yılı için Ada'nın toplam nüfusunu 323.000 olarak vermektedir.

⁶⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Girit İrade Kataloğu'nda bu konuda çok sayıda belgeye rastlanmaktadır. Örneğin: No.1343,1346,1362,1363,1366...

⁶⁹ *İttihat ve Terakki*, 19 Teşrin-i sani 1324

⁷⁰ *Ümid*, 26 Kanun-u evvel 1909

⁷¹ *Köylü*, 4 Mayıs 1326

⁷² *Köylü*, 23 Mayıs 1326

⁷³ *Ahenk*, 30 Haziran 1326

⁷⁴ *Köylü*, 8 Temmuz 1326

Yemin meselesi Büyük Devletlerin baskılarıyla bu sonuca ulaştıktan sonra, Rumlar girişimlerini başka noktalara kaydirdılar. Meclis üyeleri ve memurlar nedensiz olarak görevden alınmağa yada tahsisat ve maaşlarının ödenmemesi yöntemine sık sık başvuruldu⁷⁵.

1912 yılı başında yeni toplanan mecliste alınan kararlar arasında bir kez daha müslüman üye ve memurların Yunan Kralı adına yemin etmesi zorunlu tutuldu⁷⁶.

İlhak Sırasında adadaki Müslümanların Siyasi ve sosyal durumu

Girit'in 1908 yılında Yunanistan'a ilhak oldu-bittisi içinde adada yaşayan müslüman halk uzun süre Rumların cinayet, işkence ve saldırıları ile karşı karşıya kaldı. Bu konu ile ilgili haberler, meşrutiyetin ilanı ile basından sansürün kalkmasından itibaren, hemen hemen tüm Anadolu basınında sık sık yer aldı. Öte yandan Girit'deki Türkçe basından da bu tür haberleri hemen hemen her gün izlemek olasıdır. Ümid gazetesinde yayınlanan bir haberde 1910 yılı içinde adada 31 cinayet olduğuna dikkat çekilmektedir⁷⁷.

Müslüman nüfus cinayet ve yaralama ile baskı altında olduğundan başka, Rumlar tarafından maddi varlıklarına da zarar verilmekte idi. Çeşitli bölgelerde islamlara ait vakıf arazileri ve mezarlıklar Rumlar tarafından zabt ve tahrip edilmiş⁷⁸ yada vakıf arazileri üzerine binalar inşa edilmiş idi⁷⁹.

Müslümanlara ait emlak ve arazilere yapılan bu gasp olayları dışında 1909 yılı sonunda, müslümanlara ait tarihi belge ve defterlere de el konulduğu basında yer almaktadır⁸⁰.

Bu dönemde müslümanların eğitim durumlarına gelince:

⁷⁵ *Müdafaa* (Resmo), 16 Mart 1911; Anadolu, 4 Kanun-u sani 1327

⁷⁶ *Ahenk*, 12 Kanun-u sani 1327; Anadolu, 17 Kanun-u sani 1327

⁷⁷ *Ümid*, 4 Mayıs 1911

⁷⁸ *İkdam* (İstanbul), 17 Teşrin-i evvel 1324

⁷⁹ *Ümid*, 20 Nisan 1327

⁸⁰ *Ahenk*, 26 Ağustos 1325

Adada İslamların eğitim ve öğretim işleri hükümet tarafından sıkı bir şekilde denetlenmekte idi. Bu konuya ilişkin bilgiler Müdafaa gazetesinde ayrıntılı olarak yer almıştır. Öğretmenler dersleri Yunanca olarak vermeleri konusunda zorlanmakta, ders programları hükümet tarafından hazırlanmakta idi. Öte yandan Yunan öğretmen okullarından diploma alan müslümanlara dahi adada İslam okullarında öğretmenlik yapma hakkı verilmiyordu⁸¹. İslam okulları için ayrılan ödeneğin verilmemesi de başkaca bir şikayet konusu idi⁸².

Bu baskılar altındaki müslüman halk canını dahi koruyamazken, hükümet tarafından silah taşımalarının yasaklanması⁸³, ve silahlarına el konulması olayları da gerçekleşti⁸⁴.

Öte yandan müslümanların adada çeşitli bölgelere gönderdikleri telgraf ve diğer evrak dahi hükümet tarafından anayasa hükümlerine aykırı olarak denetlendi. Girit müslümanları 1908 yılı Temmuz ayı içinde Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilanını coşku ile karşıladılar ve bunu bir tebrik telgrafı ile İstanbul'a bildirdiler⁸⁵. Ancak bundan iki yıl sonra baskı ve sansürler nedeni ile meşrutiyetin yıl dönümü kutlamalarına istedikleri gibi katılamamaları şikayet konusu oldu⁸⁶.

1911 yılı içinde ise müslüman halkın en fazla tepkisine yol açan olay Osmanlı Devleti'nce adaya tayin edilen kadıların kabul edilme-yerek geri gönderilmesidir⁸⁷. Giritli Rumlar kadıların büyük devletler tarafından onaylanmış olan anayasaya aykırı olarak gönderildiğini ileri sürdüler⁸⁸. bu karışıklıkların önlenmesi amacıyla dört Büyük Devlet Osmanlı Devleti'nden kadı gönderilmesini ertelemesini istediler⁸⁹. Girit'teki Türk basını ise kadıların Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmesinde ısrar ediyorlardı. Ümid gazetesinde yayınlanan bir makalede:

81 Müdafaa, 12 Kanun-u sanî 1326

82 Ahenk, 23 Şubat 1325

83 Tasvir-i Efkâr, 2 Eylül 1326

84 Ahenk, 2 Haziran 1326

85 Ahenk, 21 Temmuz 1326

86 Köylü, 21 Temmuz 1326

87 Ziya, 20 Nisan 1327

88 Ziya, aynı yer.

89 Ziya, 6 Mayıs 1327

"... Girit Adası'na taraf-ı devletten kuzzat-ı şeriye nasb ve inhira-
mında iki mecburiyet vardır. Birincisi mecburiyet-i diniyedir. Din-i
islamda emr-i kaza yalnız imamü'l-müslimin canibinden mezun ol-
makla meşruttur. İmamü'l-müslimin canibinden mansub olmayan
bir kadının emr-i kazası bittabı sahîh olamaz. Bu gün Girit'de kırk
bine karîb nüfus-u islamiye vardır. Bu nüfus-u islamiyenin veraset,
talak, münakehat ve sair hıvusat-ı diniyesini... şer-i şerîf ifa ve
rüyete etmek için taraf-ı hilafetten mansub bir kadiya ihtiyaç
vardır... Bu gün Girit metropolidleri nasıl Dersaat Rum Patrikhane-
si'nden nasb ve tayin edilmekte ise ve bu nasıl din-i müslimde bir za-
ruret halinde ise oradaki islamlar da kadılar meselesinde... zaruret-i
diniye karşısında bulunmaktadırlar.

Girit hükümet-i icraiyesi tarafından mansub ve Girit hükümeti
namına mahluf kadıların imamü'l-müslimin namına kazası sahîh
olamayacağı meydandadır.

Diğer sebep siyasiyedir... Bu hakk-ı meşru ve mukaddes bütün
dünyaca masdukdur. O halde Girit adası'na kuzzat-ı şeriye
göndermemek bu hakka karşı bir darbedir. Fî'l-hakika devr-i istib-
dad bütün adanın mukadderatı gibi kadılar meselesini de bu hale
sokmuş idi. Fakat Hükümet-i Meşruîye-yi Osmaniye istibdad devri
kadar muhafazakar olmadığından Girit'deki ehl-i islamın umur ve
mesalih-i şeriyesini rüyete hakkı ve hakimiyet-i Osmaniye'yi tak-
viyyet için oraya kadılar tayin ve izamına teşebbüs etmiştir⁹⁰.

Sonuç olarak dört hamî devlet aralarında sorunun çözümü için
bir karar aldılar. Kadıların adanın müslüman halkı tarafından
seçilmesi gerektiği Büyük Devletlerce Girit hükümetine bildirildi⁹¹.

Girit Adası'ndaki müslüman halk bu yıllarda Osmanlı Donan-
ma İanesi için para toplayarak, İstanbul'a gönderdiler. 1909 yılı
Kasım ayında Resmo'da toplanan yardım 788 frank 60 santimdir.
Kandiye, İstiye, Hanya, Yerapetre müslüman halkı tarafından ise
9.283 frank toplandı ve Osmanlı Devleti'ne gönderildi⁹². Resmo'da

⁹⁰ *Ümid*, 11 Mayıs 1327

⁹¹ *Ziya*, 5 Haziran 1327

⁹² *Ahenk*, 11 Teşrin-i sani 1325

donanma yardımı için toplanan para Aralık 1909'da 956 frank ve 25 santim idi⁹³. Girit müslümanları Osmanlı Donanmasına yalnız para ile değil eşya yardımı ile de katılmakta idiler⁹⁴.

Girit Adası'ndan Anadolu'ya ve diğer bölgelere müslüman göçü olayı, 1899'da anayasanın ilan edilmesinden itibaren hız kazandı. Göç olayı adadan dışarıya olduğu gibi, ada içinde köylerden şehirlere de oluyordu⁹⁵. Osmanlı Hükümeti ise Girit müslümanlarının göçünü engellemek için çeşitli önlemler aldı. Bu önlemler arasında 1909 yılı sonlarına doğru şeyhülislam tarafından bir beyanname yayınlanacağı da basında okunmaktadır⁹⁶.

1912 yılında ise özellikle İzmir'e göç olayı arttı ve "bir hayli islam aileleri..."⁹⁷ İzmir'e göç ettiler. Göç ile ilgili olarak Ahenk gazetesinde yer alan bir haberde:

"Girit ahali-yi islamiyesi, hristiyan vatandaşları tarafından mütemadiyen mezalim-i cinayat-ı siyasiyeye maruz kalmalarından dolayı artık hiçbir şeylerinden emin olamayarak peyder pey maksad-ı reslerini terk ile memalik-i Osmaniye'nin diğer cihetlerine tekrar hicrete mecbur olduklarını geçende yazmış ve bunlardan 150 zavallının şehrimize çıktıklarını haber vermiştik. Bu sabah da 70 nüfus muhacirin-i mağdurenin Avusturya vapuruyla, akşam üzeri de kırk elli kadar nüfusun Yunan vapuruyla şehrimize geldiklerini işittik. Bu günlerde hicret edecek bir hayli aileler varmış. Acaba bu gelen zavallılar hakkında hükümetimizce ne tedbir ittihaz ediliyor."⁹⁸ deniliyordu.

Girit'ten Anadolu'ya göç eden müslümanların yaşamlarının temini için çeşitli önlemler alındı. Özellikle Girit'ten göç eden memurların emeklilik ve sosyal hakları sağlanmağa gayret edildi⁹⁹. Çeşitli yerlerde Girit muhtaç islamı için yardımlar toplandı ve bu amaç-

93 *İttihat*, 8 Kanun-u sani 1325

94 *Müdafaa*, 8 Kanun-u sani 1326; *İttihat*, 24 Mart 1326

95 *Köylü*, 19 Teşrin-i evvel 1324

96 *Ahenk*, 16 Ağustos 1325

97 *Ahenk*, 24 Şubat 1327

98 *Ahenk*, 5 Mart 1328

99 *Ahenk*, 19 Kanun-u sani 1326; *Anadolu*, 7 Mart 1328

la İzmir'de bir iane komişyonu da oluřturuldu¹⁰⁰. Öte yandan 1910 yılı içinde de Girit'ten göç eden fakir müslüman çocuklarının öğrenimini sağlamak amacıyla "Giritliler Maarif-perver Cemiyeti" adı altında bir cemiyet de İzmir'de kuruldu¹⁰¹.

Öte yandan Donanma-yı Osmani muavenet-i Milleyi Cemiyeti 27 Mayıs 1326 (9 Mayıs 1910) tarihinde yayınladığı bir beyanname ile Girit muhtaçlarına yardım edilmesi ve Girit zırlıısı alınmasını sağlamak amacıyla zenginleri yardıma çağırıyordu.

Girit müslümanlarına yapılan zulüm ve onların adadan göçe zorlanması nedeniyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan mitingler basında sık sık yer alıyordu. 1908 yılı içinde İzmir, Manisa ve İstanbul'da mitingler yapıldı¹⁰². 1909 yılı içinde ise Sultanhisar, Diyarbakır, Turgutlu, Selanik, Sivas, Demirci ve Soma merkezlerinde mitingler yapıldı¹⁰³. Bu mitingler sırasında hükümete telgraflar çekildi. Bu telgraflarda Girit'te, Osmanlı hukukunun korunması için istekler yer alıyordu.

Ada'nın Yunanistan'a Katılması:Londra Andlaşması

I.Balkan Savaşı'nın sonunda Londra'da toplanan konferanslara Balkan Devletleri ve Osmanlı Devleti ile birlikte Büyük Devletler de katıldılar. Balkan Devletleri'nin savaş sırasında Osmanlı Devleti'nden isteği, Midye-Enez hattına kadar olan Trakya topraklarının ve adaların Osmanlı Devleti elinden alınarak Balkan Devletleri arasında paylaşılması idi.

Osmanlı Devleti Girit konusunda, görüşmelerin başlangıcından itibaren verimkardı¹⁰⁴. Görüşmeler sırasında Osmanlı Devleti temsilcisi Reřid Paşa görüşlerini řu şekilde bildirdi:

¹⁰⁰ *Ahenk*, 18 Eylül 1325

¹⁰¹ *Ahenk*, 4 Ağustos 1326; *Köylü*, 14 Kanun-u evvel 1326

¹⁰² *Ahenk*, 26 Kanun-u evvel 1324; *İttihat*, 26 Kanun-u evvel 1324; *Köylü*, 29 Kanun-u evvel 1324; Cemal KUTAY; *Ege'nin Türk Kalma Savaşı (Etnik eterya'dan Günümüze)*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1980, s.164; *II.Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi (Ali Cevad Bey'in Fezlekesi)*, Yay. Haz. Faik Reřit UnatT.T.K. yay., Ankara, 1985, s.176.

¹⁰³ *Ahenk*, 1 Temmuz 1325; 8 Temmuz 1325; 12 Temmuz 1325; 20 Ağustos 1325

¹⁰⁴ *Ahenk*, 24 Kanun-u evvel 1328

"... Girit üzerindeki bütün haklarımızdan vazgeçiyoruz. Şu şartla ki bizden başka bir Ege adası'nın bıkırılması istenilmesin."¹⁰⁵

Görüşmeler sonunda 30 Mayıs 1913'de imzalanan anlaşma ile Girit tamamen Osmanlı hakimiyetinden çıkmış oldu. Anlaşmanın ilgili maddesi ile:

"Madde 4: Sultan'ın Girit üzerindeki bütün haklarını bağlaşıklara bıraktığını" belirtir¹⁰⁶.

Bu maddeden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Girit Adası'nı Büyük Devletlere terk etmiştir. Girit'ten başka diğer adaların durumu ile ilgili karar verme yetkisi de Büyük Devletlere bırakılmıştır¹⁰⁷.

30 Mayıs'ta adanın Büyük Devletlerin yönetimine verilmesi öncesinde ve sonrasında basını meşgul eden konu buranın tamamıyla Yunanistan'a terk edilip edilmeyeceği sorunu idi. Ahenk gazetesinde anlaşmanın imzalanmasından önce yayınlanan bir haberde şu kaygılar dile getiriliyordu.

"Beyoğlu gazetelerinden okunduğuna göre, devletler Girit meselesini Yunanistan'ın hiç ümid etmediği bir surette hal ve tesviye eylemeğe karar vermişler. Fı'l-hakıka düvel-i muazzama Bahr-i sefid statükusunun idamesi lazım geldiğini nazar-ı dikkate alarak devamında pek ziyade medar olan bir adanın Yunanistan'a bırakılmayacağını beyan eylemişlerdir. Aynı havadise göre, İngiltere Suda'yı, Fransa Hanya'yı, Rusya Resmo'yu işgale karar vermişlerdir¹⁰⁸.

II. Balkan Savaşı sonunda, 29 Eylül 1913'de İstanbul Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Londra Konferansı'ndan doğan pürüzleri çözümlerdi¹⁰⁹.

¹⁰⁵ BAYUR; *a.g.e.*, c.II/2 s.224

¹⁰⁶ BAYUR; *a.g.e.*, c.II/2, s.313

¹⁰⁷ Ahenk, 26 Kanun-u evvel 1328; Mithat İŞİN; *a.g.e.*, s.62'de bu madde ile Ada'nın Yunanistan'a terk edildiğini yazmaktadır. Bu konuda ayrıca bakınız: ARMAOĞLU; *a.g.e.*, s.455

¹⁰⁸ Ahenk, 28 Kanun-u evvel 1328.

¹⁰⁹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: BAYUR; *a.g.e.*, c.II/2 s. 482-491

14 Kasım 1913 tarihinde ise Atina'da, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Atina Anlaşması imzalandı¹¹⁰. Bu anlaşmada özet olarak her iki ülke kendi sınırları içinde kalan topraklardaki azınlıkların dinsel ve sosyal haklarını teminat altına aldılar¹¹¹.

Atina anlaşma'nın imzalanmasından bir ay sonra "14 Aralık 1913 günü Yunan Kralı, Girit Adası'na Yunan bayrağını çekti ve adanın Yunanistan'a katıldığını dünyaya ilan etti"¹¹².

Ada'da Türk Cemaat'nin Hukuksal Durumu

Girit Adası'nın tümüyle Yunanistan'a katılmasından sonra adanın mülki idaresi Yunan Kanun-ı Esasisi'nde şu şekilde belirlendi:

"...Bunlardan başka Yanya ve Girit vilayetleri ve Sisam Adası da dahil olduğu halde eski Çezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti yerine Sakız Vilayeti mevcuttur. Her iki vilayet bir vali tarafından idare olunur. Nomaris namıyla her sancakta bir mutasarrıf ve her kazada bir kaymakam ifa-yı vazife eder."¹¹³

Böylece Girit, Sakız Vilayeti'ne tabi olarak Yunanistan sınırları içinde yer aldı.

14 Kasım 1913'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan Atina anlaşması'nın çeşitli maddeleri ile Yunanistan sınırları içinde kalan müslümanlara şu haklar sağlandı:

Anlaşmanın altıncı maddesinde yer alan hükümlere göre, Yunanistan sınırları içinde kalan bölgelerden, Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlerin adı geçen topraklarda bulunan mallarını korumaya, iltizama vermeğe yada üçüncü şahıs aracılığı ile idare ettirmeğe hakları bulunacaktı.

Müslümanlar dinsel hürriyete ve dinsel ayinlerini serbestçe yerine getirme hakkına sahip idiler. Yine bu anlaşmada cemaat-ı islamiyelerin "şahsiyet-i maneviyeleri"¹¹⁴ Yunan hükümetince tanınıyor idi.

110 Anlaşmanın metni için bakınız: *Mecmua-yı Kavânir-i Yunaniye* Derleyen: Selânik Vükela-yı Deavisinden Hristaki Karagöz, Yeni Asır Mtb., 1921, ss.33-44; *Ahenk*, 5 Teşrin-i sani 1329

111 Bakınız: aşağıda not.114

112 ŞİMŞİR; *a.g.e.*, c.II, s.XXII

113 *Mecmua-yı Kavânir-i Yunaniye*, Yunan Kanun-u Esasisi (Teşkilat-ı Mülkiyeye Dair). s.20

114 *Mecmua-yı Kavânir-i Yunaniye*, Atina Anlaşması, 3 Nolu Protokol, 13. Madde, s.42

Cemaat-ı İslamiye kurumları, Osmanlı Devleti'nin Batı Trakya topraklarındaki vilayetlerinde de oluşturuldu. "Osmanlı uyrukları vilayetlerdeki cemaat-ı İslamiyelerle yönetilirdi."¹¹⁵

Cemaat-ı İslamiyelerin başlıca görevleri cami, mescid, hayrat gibi vakıflara ait işlere bakmak, buralarda görev yapan memurları tayin etmek, maaşlarını vermek ve maarif ile ilgili işleri yürütmek idi¹¹⁶.

Ayrıca bu kurumların siyasi bir takım faaliyetleri de olduğunu belirtmemiz gerekir. Meşrutiyet'in yıl dönümüne rastlayan günlerde Resmo İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte Cemaat-ı İslamiye ri-yasetinden meclis-i mebusan başkanlığına tebrik telgrafının gönderilmesi¹¹⁷, yine Osmanlı Padişahı'nın cülus gününde Cemaat-ı İslamiye namına Kandiyе Müftüsü'nün tebrik telgrafi göndermesi faaliyetleri¹¹⁸ ilgi çekicidir.

Ayrıca ilhak döneminde, müslüman halka baskının yoğunlaştığı bir sırada Resmo Cemaat-ı İslamiyesi Osmanlı Devleti'ne başvurarak kendilerinin Hristiyan baskısına karşı himaye edilmelelerini talep etti¹¹⁹.

Cemaat-ı İslamiye teşkilatı adada Resmo, Hanya ve Kandiyе'de bulunuyordu. 1899 yılından itibaren adada Türk nüfusunun hızla azalmaya başlaması ile birlikte, azınlıkta kalan müslümanların dini ve sosyal faaliyetleri bu kurum tarafından yönetilmeye başladı. Adada üç şehirde bulunan bu kurumlar kendi tüzel kişiliklerine sahip olup adadaki müftünün denetiminde idi. Ayrıca faaliyetleri ile ilgili düzenledikleri hesapları da müftüye bildirmek durumunda idiler. Bu durum Atina Anlaşmasının 3 Nolu protokolünün 10. maddesi ile de vurgulandı¹²⁰. Yine aynı maddede bu kurumların vakıfları yönetmekle görevli oldukları da belirtildi.

¹¹⁵ Baskın ORAN; *Türk -Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*; Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara, 1986, s.97

¹¹⁶ *Müdafaa*, 26 Kanun-u sani 1326

¹¹⁷ *Ahenk*, 22 Temmuz 1325

¹¹⁸ *Müdafaa*, 27 Nisan 1326

¹¹⁹ *Ahenk*, 29 Ağustos 1326

¹²⁰ *Mecmua-yı Kavanin-i Yunaniye*, s.42

Kurumda bir müdür, bir katib ve muavini, bir sandık emini, bir mübaşir ve bir Rumca tercümanı resmi olarak görev yapmakta idi. Yine bu kurumun 1911 yılından önce yayınlanmış olan bir nizamnamesinin bulunduğunu da basından öğreniyoruz¹²¹.

Yunanistan 1920 yılına kadar kendi toprakları içinde yaşayan müslüman azınlığın örgütlenmesi için bir yasa çıkarmamış, bu azınlık yukarıda sözü edilen Yunan Anayasası ve Atina Anlaşması'nın bazı maddelerine dayanarak dini ve sosyal yaşamlarını düzenlemiş idi.

1920 yılında Yunanistan'da 2345 sayılı olarak çıkarılan "Müftüler ve Baş Müftü İntihabıyla İslam Cemaatlerine Ait Varıdat-ı Evkafın Suret-i İdaresine Müteallık Kanun" bu açığı kapattı¹²².

Bundan sonra, Yunanistan sınırları içinde kalan müslüman azınlığın durumu çeşitli uluslar arası görüşmelerde sık sık gündeme geldi.

121 *Müdafa*, 23 Şubat 1326

122 *Mecmua-yı Kavânir-i Yunaniye*, İslam Cemaatleri Kanunu, ss. 52-66.